

FUZULÎ'NİN TÜRKÇE GAZELLERİNDE ÇAĞIN SOSYAL HAYATI VE MANEVÎ ÖZELLİKLERİ

ŞEYMA GÜNGÖR

Bu asrın başından beri yapılan araştırmalar edebî eserlerin, yalnız edebiyat tarihi bakımından değil, sosyal bilimlerin diğer dalları için de önemli kaynak olduğunu göstermektedir. Özellikle vesikaların pek az bulunduğu devirler hakkında yapılan tedkiklerde bu eserlerin birinci derecede önemi vardır. Fuat Köprülü, Osman Turan, Abdülkadir İnan, Bahaeddin Ögel, Sabri Ügener gibi araştırmacılar Türk tarihi, Türk sosyolojisi alanlarında edebî eserlerimizden geniş şekilde istifade etmişlerdir.¹

Diğer edebî verimlerde olduğu gibi, İslamî Türk Edebiyatı içinde önemli bir yere sahip olan Divan Şiiri'nde de çağın sosyal hayatını ve manevî değerlerini bulmak mümkündür. Altı yüzyıl devam eden Divan Edebiyatı, Tanzimat'tan sonraki yenileşme hareketlerine bağlı olarak teşekkül eden edebiyat içinde zaman zaman değerlendirilmiş; ancak bu değerlendirmeler ilmî olmaktan çok, şahsî ve hissî tenkitler seviyesinde kalmıştır. Daha sonraki

1 Adı geçen âlimlerin eserlerine ilave olarak şu çalışmalarını da zikredebiliriz : Orhan Köprülü, *Tarihî Kaynak Olarak XIV. ve XVI. Asırlardaki Bazı Türk Menakıbnameleri*, 1951. Basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü nr. 512; Doç. Dr. Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara 1981; Sadık Tural, 'Tarihçinin Edebiyat Dünyasından Alması Gerekenler Veya Metoda Ait Düşünceler', *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl XXIV/1, Ankara 1986, s. 103 - 117; Doç. Dr. Mahmut Arslan, *Kutadgu - Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul 1987; Doç. Dr. Cemal Kurnaz, *Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Denemeler*, Ankara 1990; Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler*, Ankara 1992; Doç. Dr. Eşref Buharalı, 'İslâm Kaynaklarındaki Türk'lerin Nesebi İle Alâkalı Bilgilerin Göktürk Türeyiş Efsaneleri İle İrtibatlandırılması', *Türk Kültürü*, Yıl XXI/1, Ankara 1993, s. 19 - 35.

devrelerde de Divan Edebiyatı genellikle bu eleştirilere göre ele alınmıştır. Nitekim Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın neşrettiği Eski Türk Edebiyatı metin incelemeleri ve onu takip eden diğer araştırmalar neticesinde, daha önce verilen bazı hükümlerin yanlış olduğu anlaşılmıştır.²⁻³ Bu hükümlerden birisi de adı geçen döneme ait eserlerin hayattan, halktan uzak, belli bir zümreye ait cansız bir edebiyatın verimleri olduğu görüşüdür.⁴

Biz bu dar çerçeveli araştırmamızda Fuzulî'nin Türkçe gazellerine akseden sosyal hayat ve manevî değerler üzerinde duracağız. Yazımızda, yalnız gazelleri incelememizin sebebi genellikle beşerî, tasavvufî aşkın lirizim içinde işlendiği bu şiirlerde dahi bahsettiğimiz özelliklerin çokluğunu göstermektir. Söz konusu niteliklerin daha zengin olarak bulunduğu kaside, kıt'a ve musammatları diğer yazımızda ele alacağız.

Bir edibin eserlerindeki sosyal hayatı ve manevî değerleri araştırırken önce onun yaşadığı çağın özellikleri üzerinde durmak gerekir. Fuzulî'nin muhiti, hayatı ve şahsiyeti Prof. Dr. Abdülkadir Karahan tarafından etraflıca incelenmiştir.⁵ Bununla beraber biz yazımızda konumuza yardımcı olacağı düşüncesiyle şairin hayatını, yaşadığı devrin siyasî durumunu ana hatlarıyla vermek istiyoruz.

2 Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, *Şeyhi Divanının Tedkik*, İstanbul 1964.

3 Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu ile devam eden bu çalışmaların basılanları şunlardır : Dr. Mehmed Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanının Tahlihi*, İstanbul 1971; Yrd. Doç. Dr. Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı Tahlihi*, Ankara 1987; Nahid Aybet, *Fuzulî Divanı'nda Maddî Kültür*, Ankara 1989; Yrd. Doç. Dr. Nejat Sefercioğlu, *Nevî Divanı'nın Tahlihi*, Ankara 1990.

4 Nahid Aybet konuyu seçişinin sebebini şöyle anlatıyor : 'Edebî eserlerin meydana getirildikleri cemiyetten tecrit edilemeyeceği... düşüncesiyle o günün dünyasında yer alan maddî unsurların edebî sahada nasıl ele alınıp kullanılarak değerlendirileceğini araştırmak, bu suretle Divan Edebiyatımızın en çok tenkit ve muâheze edilen mücerretliği meselesine ışık tutmak, eski edebiyatımızın bir bölümünün aydınlatılması amacıyla, bugüne kadar üzerinde başlı başına hiç durulmamış olan 'maddî kültür' konusunu ele almış bulunuyoruz.' A.g.e., s. V.

Bu araştırma Fuzulî divanında Bağdat ve çevresinin inşaf, imâlî ve diğer maddî unsurlarıyla geniş şekilde işlendiğini göstermektedir.

5 Dr. Abdülkadir Karahan, *Fuzulî, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul 1949.

Fuzulî (884/1480?-963/1556) Akkoyunlular devrinde Irak-ı Arap topraklarında doğdu. Hayatı Hille, Kerbela ve Bağdat'ın bulunduğu bölgede geçti. Şah İsmail, Bağdat'a girdiğinde (914/1508) Fuzulî genç bir şairdi. *Beng ü Bade* mesnevisini bu şiî hükümdara sundu. Bağdat valisi İbrahim Han'ın ilgisini gördü. Fakat onun Zülfikar Han tarafından öldürülmesi üzerine hamisiz kaldı (934/1527). Zülfikar Han bir müddet Osmanlılar adına şehre hakim oldu. 935/1529'da Bağdat tekrar Safevîlerin eline geçti. Sultan Süleyman 941/1534'de Tebriz'i alıp Bağdat'a yürüyünce şehirde isyan çıktı. Safevî valisi Muhammed Han Tekelü kaçtı. Emniyet ve asâyişin kalmadığı Bağdat ve çevresinde halk Osmanlıların gelişini endişe ile karşıladı. Kısa zaman sonra Osmanlıların âdil idaresi ile Bağdat asâyişe kavuştu.

Fuzulî bu dönemde yeni devlet adamları ve Anadolu şairleriyle tanıştı, bazılarıyla dostluk kurdu. Eserlerinin önemli kısmını Osmanlı idaresinin hakim olduğu bu devirde yazdı. Gerçi umduğu ilgiyi görmedi. Rum zariflerinin itibarına imrenerek Anadolu'ya gitmek istediye de⁶ hayatı boyunca Irak-ı Arap'ta yaşadı. Büyük şair, Osmanlıların hakimiyeti döneminde nisbeten huzurlu bir ortam buldu ama refahını temin edecek akar sahibi olamadı. Bir müddet sonra evkaf gelirinden bağlanan günde 9 akçalık maaş da onun rahatça yaşamasına yetmedi.

Fuzulî bir divan şairidir ve eserlerini bu edebiyatın estetik anlayışı içinde yazmıştır. Gazellerine akseden sosyal hayat ve manevî değerlere ait motifler, çoğu zaman teşbih, mecaz ve diğer edebî sanatlarla ifade edilmiş, bazan da doğrudan doğruya dile getirilmiştir.

Divan Edebiyatı'nda işaret edilmiş, zamanı belirleyici özellikler dışında, şairlerin kaleme alındığı tarihi tesbit adeta imkânsızdır. Bu sebeple Fuzulî'nin hangi gazeli hangi siyasî hakimiyet devresinde yazdığını bilmiyoruz. Bu iddiasız araştırmadan çıkacak netice, Fuad Köprülü'nün '...en büyük Türk şairi sayılabilecek

6 «Fuzulî ister iseñ izdiyâd-ı rütbe-i faîl
Diyâr-ı Rûm'ı gözet terk-i hâk-ı Bağdâd it»

Fuzulî, *Türkçe Divan*, Ankara 1958, s. 165.

müstesna bir şahsiyettir.⁷ diye tanıttığı Fuzulî'nin kaleminden, Müslüman Türk devletleri tarafından idare edilen Bağdat ve çevresine ait sosyal hayat ve manevi değerlere işaret edecektir.

ÇAĞIN SOSYAL HAYATI İLE İLGİLİ ÖZELLİKLER

XVI. yüzyılda Bağdat, İslâm dünyasının en önemli kültür ve ticaret merkezlerinden biridir. Fuzulî'nin gazellerine, böyle büyük bir şehirde yaşayan insanların günlük hayatlarının geçtiği belli başlı yerlerdeki yaşayışla ilgili, çeşitli özellikler yansımıştır. Burada, bu mahallerin yalnız sosyal hayattaki yeri ve fonksiyonu bakımından işlenenler üzerinde durulacaktır.

İbadet Edilen Yerlerdeki Günlük Hayat :

Bağdat ve çevresinde yaşayan halk ezan okunduğunda birbirini namaza davet eder (308 - 5).⁸ Namazlarını cemaatle beraber kılmak isteyenler o kadar çoktur ki mescidde, kalabalıktan insana sıkıntı gelir :

*«Cemâ'at izdihâmı mescide şalmış küdüretler
Küdüret üzre lûtf it bir küdüret sen hem arturma»* (365 - 5)

Mescidde namaz imama uyularak mihraba doğru (139 - 6) saflar halinde kılınır (304 - 2). Fuzulî'nin

*Şahın pâmâl olursan büriyâ tek mescide girme
Ve ger nâçâr girseñ anda minber kimi çoğ durma»* (365 - 3)

beytinden, halkın namazdan sonra yerlerde serili olan hasırlar (396 - 2) üzerinde uzun zaman oturdukları neticesini çıkarabiliriz.

7 M. Fuad Köprülü, 'Fuzulî', *İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul 1964, s. 686.

8 Araştırmamızda Fuzulî'nin tenkidii neşri yapılan Türkçe Divanı'nı esas aldık : Fuzulî, *Türkçe Divan*, Metni Baskıya Hazırlayanlar : Prof. Kenan Ak-yüz, Süheyl Beken, Dr. Sedit Yüksel, Dr. Müjgan Cunbur, Ankara 1958.

Konunun işlendiği beyitlerin bir kısmı örnek olarak verilmiş, diğerlerinin yalnızca adı geçen divandaki sahife ve beyit numaraları yazılmıştır.

Meskenlerdeki Günlük Hayat :

Fuzulî'nin Türkçe gazellerinde hayatımızın önemli kısmının geçtiği evden, günlük yaşayışla ilgili olarak pek az söz edilmiştir. Evin içinde, özellikle yatak odalarında geceleri sabaha kadar mum yakılır (275 - 5). Kentte, konaklarda yaşayan, gümüş tabaktan yemek yiyen (274 - 3), gümüş kadehten içki içen (151 - 5) zenginler olduğu gibi hamam külhanını mesken tutan evsiz, fakir insanlar da vardır (136 - 5) :

«Ey Fuzûlî odlara yansun bisâf-ı salıanât
Yiğdür andan Hâk bilür bir güşe-i gülhan baña» (135 - 7)

Yolcular kervansaraylarda konaklarlar (264 - 1). Kervanların geçtiği yollarda tuzak kuran haramiler ise ıssız, viran yerlerde yaşarlar :

«Süülmüş göksümi kim doludur gamzeñ hayâliyle
Harâmiler yatağı menzül-i virâna beñzetdüm» (322 - 3)

Hamamdaki Günlük Hayat :

Temizliğe önem veren müslümanların hayatında hamamın özel bir yeri vardır. Divan şiirinde çokça işlenen bu mekân Fuzulî'nin bir yek-aheng gazeline konu olmuştur. Şair hamama giden bir güzeli anlatırken devrin hamamlarını ve hamam âdâbını, birbirini takip eden tablolar halinde şöyle ifâde eder :

Hamama sabah erkenden giden güzel (306 - 1) soyunma kısmında elbiselerini çıkartmağa başlar. Yakasını açınca beyaz vücudu gözükür (306 - 2). Sonra tamamen soyunarak mavi renkli futaya sarınır (306 - 3), yıkanmak üzere içeriye girer. Göze benzeyen yuvarlak pencerelerden süzülen ışıkla aydınlanan iç hamamın orta kısmında bir havuz vardır. Güzel, gelip o havuzun kenarında durur (306 - 4). Sıcaktan terlemeğe başlar. Herkes hayranlıkla ona bakmaktadır (306 - 5). Saçlarını kestirir :

«Kâkülün şâne açub kıldı nevâyi müşgîn
Tiğ mâyn dağdub itdi yiri 'anber-fâm» (306 - 6)

Suyu tasla alarak yıkanır (306 - 7). Peştemalma bürünerek iç hamamdan çıkar, soğuklukta oturur (306 - 8). Serinlemesi için ayaklarına soğuk su dökülür (306 - 9). Burada bir müddet dinlenen güzel daha sonra giyinir, Fuzulî'nin ifadesinden anlaşıldığına göre pahalı olan yıkanma ücretini ödeyerek hamamdan ayrılır :

«Müzd-i hammâm Fuzûlî virürem can nağdın
Kılmasun şarf-i zer ol serv-ka'd ü sîm-endâm» (306 - 10)

Eğlence Hayatı Ve Dinlenmeyle İlgili Yerlerdeki Sosyal Hayat :

Fuzulî'nin gazellerinde meyhane veya bu mekânla ilgili kelimeler asıl manası ile geçtiği gibi, daha ziyade mecazî ve tasavvufî anlamlarıyla kullanılmaktadır. Biz burada, içki içilen ve satılan mekânların günlük hayattaki yerini işleyen beyitlere işaret edeceğiz.

İslâmiyette içki içmek haram olduğundan devrin kanunlarına göre müslümanların içki içmeleri yasaktır. Bu sebeple olsa gerek, meyhaneler halkın günlük hayatının geçtiği çevreden uzak, yarasaların yuva yapacakları kadar izbe yerlerde açılır (400 - 6). Nedim'in :

*Meyhâne muşkassî görünür şaşradan amma
Bir başka ferah başka leâfet var içinde»⁹*

diye tarif ettiği XVIII. yüzyıl İstanbul meyhaneleri gibi XVI. yüzyıl Bağdat meyhanelerinin de buldukları yer insana kasvet verir. Fakat içerisi bambaşkadır; mumlarla aydınlatılmıştır (149 - 2), duvarlara, kapılara resimler çizilmiştir :

«Girüb meyhâneye¹⁰ kılsañ tekellüm can bulur şeksüz.
Muşavvirler ne suret kim der ü divâre yazmışlar» (192 - 5)

Meyhanede musîki icrâ edilir (363 - 1), güzel sakiler hizmet ederlerken

9 Nedim Divanı, Haz. Halil Nihad, İstanbul 1338-1340, s. 176.

*Furşatdurur bu gice gelün içelim meyi
Şem'ile muṭrib ü men (ü) sāki-i müşg-nāb» (149 - 2)*

kadeh elden ele geçirilerek içki içilir (223 - 2). Kebablar yenir (144 - 2), eğlenilir.

Şarap neşe verir (194 - 5). İnsanlar dünyanın dertlerinden kurtulmak için meyhaneye sığınır, kendilerini orada emniyette hissederler :

*Devran havâdîşinden yoh bākümüz Fuzûlî
Dârü'l-emānumuzdur mey-hāneler bucağı» (385 - 7)*

İçki içen insanın sırrını gizlemesi mümkün değildir (258 - 5). Fazla içenler de yürüyüşlerinden hemen tanınırlar :

*Fuzûlî gayr ile ḫalvet meger bezm itmîş ol gül-ruḫ
Raḫîb-i kec-revi gördüm bu gün bāri yaman ser-ḫōş» (258 - 7)*

Meyhane şeytanın evi (285 - 3), şarap kötülüklerin anasıdır (285 - 3). Müslümanların içki içip içmedikleri ihtisap memurları tarafından kontrol edilir :

*«Şarāb-ı nāba luḫ it muḫtesip ḫahr ile çoḫ baḫma
Mükedder ḫalma 'aks-ı tîreden cām-ı muşaffāyı» (1402 - 5)*

Fakat yasağa rağmen içki içilir (202 - 3), o kadar ki zahidler arasında bile gizlice içki içenler vardır :

*«Gamzeñ görünmeyüb göze ḫanlar içer müdām
Zāhid kimi ki bādeni ilden nihān içer» (201 - 5)*

Ramazan ayı gelince meyhaneler kapatılır (363 - 3). Bu, matem tutulacak kadar üzücü bir durumdur (363 - 6) :

10 Bk. 5 numaralı dip notu. Fuzulî, *Türkçe Divan*, Ankara 1958, s. 192.

«Ramazân oldu çeküb şahid-i mey perdeye rû
Mey için çeng dutub ta'ziye açdı gîsü» (363 - 11)¹¹

Saz âletleri kaldırılır, sürahi ve destiler toplanır (363 - 2, 3). Cennet kapısının açıldığı bu ayda meyhane kapısının kapatılması reva mıdır (363 - 4). İçki müptelâları bayramın gelişini müjdeleyecek olan yeni ayı iştihakla beklerler :

«İntizâr-ı mey-i gül-reng ile bayrâm ayına
Başa başa inceledür gözümüze kara şuş» (363 - 7)

Baharda hava güzelleşip ağaçlar, bağlar yeşerince halk mesire yerlerine gider (269 - 1). Gezinti mahalleri arasında özellikle su kenarında olanlar tercih edilir (370 - 4). Yerlere kilim, hasır gibi şeyler serilerek oturulur. Yeyip içdikten sonra mahmurluk çöker.

«Râhat için ferş şalmış sebze-i ter gül-şene
Nergisün görmüş gözün mahmûr şanmış habı var» (198 - 3)

Baharda yalnız gündüz değil gece eğlenceleri de düzenlenir. Bağlar kandillerle süslenir (269 - 4).

Alış - veriş Yapılan Yerlerdeki Günlük Hayat :

XVI. yüzyılda Basra yoluyla gelen Hind ticaretinin önemli uğrak yeri olan Bağdat'ta ticarî hayat çok hareketlidir. Alınacak olan mal terazi ile tartılır ve ağırlık ölçüsü olarak taş kullanılır :

«Terâzû-yi 'ıyâr-ı mihnetem bâzâr-ı 'ışk içre
Gözüm her dem dolub miñ daşa her sâ'at değer başum» (317 - 2)

11. Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, *Fuzulî Divanı Şerhi* adlı kitabında bu beyitteki 'Şarap güzeli yüzüne perde çekti' ifadesini açıklarken şöyle diyor : «Yüzüne perde çekmek : Hem perde arkasına çekilmek, hem de ölmek manasına gelir... 'Perdeye çekildi' de şuna da işaret vardır : *Şarabı açıktadır değil, perde arkasında içiyorlar. Çünkü ramazanda şarap içmek şiddetli cezaya mültedir. Hem oruç bozmak hem de haram şeyi içmek iki katlı günahdır.*» c. III, Ankara 1985, s. 81.

Pazarda, az olan mala çok para verilir (233 - 1). Alış veriş yapılan yerlerde adaleti ve asayişi temin için bulunan zabıta görevlileri bazı kimseler tarafından haksız yere kınanır, azarlanır.¹² Fuzulî bir beytinde memurların bu duruma üzülmediklerini, bilâkis vazifelerini hakkıyla yerine getirdikleri için övündüklerini söylüyor :

«*Gam değül cismüimde ger seng-i melâmet zahtmi var*
Şıhna-ı bâzâr-ı sevdâyam bu zîverdür maña» (138 - 3)

Sokak ve Yollardaki Sosyal Hayat :

Bağdat'ta halkın çokca geçtiği işlek yolların aydınlatılmasına (367 - 3) rağmen ara sokaklar karanlıktır. Her büyük şehir gibi hırsız, yankesici, katillerin bulunduğu bu kentte de geceleri sokağa yalnız çıkmak doğru değildir (399 - 3).

«*Çıhma yârım giceler ağıyar ta'nından şahın*
Sen meh-i evc-i melâhatsen bu noşandır saña» (145 - 5)

beytinden anlaşıldığına göre özellikle gençlerin geceleri dışarı çıkması ayıplanacak bir durumdur.

Sokaklarda köpekler vardır. Bu hayvanlar buldukları mahalleye yabancıları sokmazlar (131 - 5), hele pejmurde kılıklı dilencileri görünce hemen havlamağa başlarlar :

«*Oñuñ her lâhza kim bağrum deler gönüm kıbur efgân*
Bi'aynıñ eyle kim feryâd ider itler gedâ görgeç» (176 - 4)

Fuzulî'nin gazellerinde zengin kervanların geçtiği şehir dışındaki yollardan da bahsedilmiştir. Bu sırada develerle yolculuk etmek (249 - 4), yük taşımak çok zordur. Aylarca süren seyahatlerde evinden uzak kalan insan gurbette yapayalnızdır (339 - 2). Muhtaç da olsa, hasta da olsa çaresizdir :

¹² Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, *Fuzulî Divanı Şerhi I*, Ankara 1985, s. 100 - 101.

«Kalmışam ğurbetde hayran zâr ü giryan n'eyleyem
Haste vü rencür ü bîmâr ü perişan n'eyleyem» (312 - 1)

Şehirler arası yollar can ve mal emniyeti bakımından tehlikelidir. Kervanların geçtiği bu ıssız yollarda haramiler tuzak kurarlar (322 - 3). Şehir dışında inşa edilen hisarlardaki muhafızlar kervanların mallarını, yolcuların canlarını korurlar (140 - 6).

ÇAĞIN MANEVÎ DEĞERLERİYLE İLGİLİ ÖZELLİKLER

Bağdat ve çevresinde doğup yaşayan Fuzulî'nin gazellerinde bu bölgedeki müslüman halkın örf, âdet, din ve tasavvuf terbiyesinden doğan manevî değerler çokça işlenmiştir. Şair divan şiiri estetiği içinde toplumdaki genel anlayışı, inançları, beğenilen ve beğenilmeyen davranışları ifade ederken yalnız gözlemci olarak kalmamış, tesbitlerinin bir kısmını değerlendirmiştir.

Dinî Hayat, İnanç ve Telâkkîler :

Burc-ı Evliya diye nitelendirilen Bağdat şehrinin halkı dine çok bağlıdır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi namaz vakti camiler o kadar kalabalık olur ki adeta nefes alınmaz. Fakat burada da samimi olmayan, dinin daha ziyade dış görünüşüne önem veren insanlar vardır.

«Kâ'be ihrâmına zâhid didiler bel bağladı
Eyledüm tahlîk anuî bağlandığı zünnâr imiş» (256 - 4)

Din görevlileri halka gerektiği kadar alâka ve yakınlık göstermezler (339 - 5). Vaizler dinî öğütlerinde bazan cehennemi anlatarak halkı korkuturlar;

«Müezzîn nâlesin alma kulağa düşme teşvîşe
Cehennem kapusın açdurma vâ'izden haber şorma» (365 - 4)

bazan da cennetteki huriden ve tuba ağacından bahsederler (139-3). Din görevlisinin ibadetten anladığı cennetteki hurilere kavuşmak ise (416 - 6) hatibi sadık, imamı da akıllı sanmak hatadır.

*Haşibin şanma şadık vâ'izüñ kavliyle fi'l itme
İmâmın dutma 'âkil ihtiyârüñ aña tapşurma» (365 - 6)*

Tasavvufî anlamda hakikatin ne olduğunu bilmeyen bu insanlar cahildir. Onlarla konuşmanın, münakaşa etmenin bir faydası yoktur (170 - 2). Cemiyette önemli yer tutan tarikat âdâbını yabancılar bilmezler (399 - 1). Hakiki sırra ermek çile çekmekle mümkün olur :

*Gamuñ kim tökdi kanum dilde pinhân olduğm bildüm
Ki halvet çekmegün te'siri keşf-i sırr-ı bâındur» (228 - 4)*

Fuzulî'ye göre ibadetle ölçülü olmalı (365 - 7) mescide gerçek manada ibadet etmek için gitmeli, namaz kıldıktan sonra da orada çok durmamalıdır (365 - 3).

Küçük yaşta Kur'an öğrenmeye başlayan çocukların bir kısmı derslerinin değerini idrak edemedikleri ve oyunlarından mahrum kaldıkları için istemeden çalışırlar. Fuzulî'nin bir beytinde ifade ettiği bu durum belki de şairin çocukluğuna ait bir hatıranın işlenişidir :

*«Gönlüme şalmış haşuñ zevkım felek kan yutdurub
Tıfl tek kim ohudurlar zecr ile Kur'an aña» (134 - 6)*

İslamiyette muhtaca zekât vermek farz (162 - 5), almak vaciptir. Fuzulî bu sebeple sevgilisinden güzelliğinin zekâtını istiyor :

*«Men fakîrem sen ğanî virgîl zekât-ı hüsn kim
Şer' içinde hem mañadur hem saña vâcib zekât» (164 - 3)*

Yoksula Allah rızası için verilen sadaka şairin bir gazelinin konusunu oluşturur (398). Sevgiliden gelen ihsan da sadakadır.

*«Gamze peykânım ider 'aşıka çeşmüñ sadaka
Eyle kim merdüm-i mün'im vire muhtâca zekât» (162 - 5)*

Ramazan ayını işlediği şiirinde Fuzulî, oruçlu insanların bir kısmının zayıfladıklarını ve melâl içinde buldukları söylüyor (295 - 2, 3, 5). Bu durumdan kurtulmak, iftar vaktine kadar yemeği içmeyi unutmak için başka şeyle meşgul olmak lazımdır.

«Yemek içmek fikrin ehl-i rüzeden kes ey güneş
Bir sevâb it şubhlar tâ şâm kıl 'arz-ı cemâl» (295 - 7)

Ramazanda oruç tutmayanlar görevli memurlar tarafından takip edilir, hasta ve takatsiz olanlar ise oruç tutmakla yükümlü değildirlir :

«Rûze teklifin Fuzûl'den götür ey muhtesib
Nâ-tüvandır anda bu teklife yoğdur ihtimâl» (295 - 8)

Fuzulî'nin gazellerinden anlaşıldığına göre Bağdat ve civarındaki insanlar muska, nazar boncuğu, fal, tütsü ve büyüye inanıyorlardı. Muska (234 - 2) ve nazar boncuğu insanı belâdan korur :

«Fâriğ itdi mihriün özge meh-likâlardan meni
Hızz imiş 'ışkuñ şahlar belâlardan meni» (416 - 1)

Müneccimler yıldızların durumuna bakıp geleceğe ait haberler verirler (232 - 5). İstikballerini öğrenmek isteyenlerin bir kısmı Kur'an falına baktırırlar (411 - 6).

Para, mücevher gibi kıymetli şeyler başkaları tarafından bulunup çalınmasın diye ıssız, viran yerlere gömülür. Ayrıca büyü yapılarak, harabelikte yaşayan yılanın hazineye yaklaşıp ejderha gibi gözükmesi sağlanır. Bu sebeple her hazineyi bir ejderha korur inancı yaygındır :

«Nihan 'ışkumu ma'lûm itse 'âlem dâd-ı âhumdan
'Aceb yoğ kim gümân-i gene ider halk ejdehâ görgeç» (176 - 2)

Hazinenin tilsimini bozmak ve onu elde etmek için İsm-i A'zam okumak gerekir (168 - 1).

Sosyal Tabakalar :

Fuzulî'ye göre, yaşadığı cemiyette en yüksek mevkie sahip olan ve devleti temsil eden hükümdarın vazifesi memlekette adaleti, emniyeti ve refahı temin etmektir.

İnsanların, içinde kendilerini güvende hissettikleri bir binaya benzeyen devlet, ebediyyen ayakta duracak kadar sağlam olmalıdır :

«Bir binâdur devletiñ olmuş penâh-ı hâş u 'âm
Ol binâ yâ Rab cihân durduqça vîrân olmasun» (359 - 3)

Padişah mülkün sultanı, tac ve tahtın sahibidir (216 - 2), hüküm ve ferman onundur :

«Ol perî-veş kim melâhet mülkinüñ sulţânıdur
Hüküm anuñ hükmi maña fermân anuñ fermânıdur» (210 - 1)

Hükümdar adaletli, merhametli olmalı, zulme meydan vermemeli (176 - 4), mülkünü bayındır hale getirmelidir :

«İşkdan vehm itmesün 'aşık yıhar gönüm diyü
Hiç sulţânem diyen mülkini vîrân istemez» (239 - 6)

Saltanat tahtına oturmak bir zevktir (226 - 8) ama aynı zamanda taht ayağa bağ, tac başa belâdır (173 - 3).

Padişaha hürmet ve sadakat şarttır. Haremine küstahca girilmez (183 - 4), sultanına hıyanet eden kulun başının kesilmesi gerekir :

«Ruhândan nûr uğurlar şem' başın kesseler cā'iz
Budur bir kul ser-encâmı ki sulţânına hâ'indür» (228 - 6)

Zenginlik, bolluk içinde yaşayan insanlar konaklarda otururlar, gümüş tabak (274 - 3) ve kadeh (151 - 5) kullanırlar, değerli elbiseler giyerler :

«Ehl-i haşmet kisvesin zer-beft ider bilmez kim ol
Bağ-ı cem'iyet bahârına hazân pîş imes» (250 - 3)

Fuzulî'ye göre bu fanî hayatta bu kadar yüke gerek yoktur. Saltanat yolunda olan insanların ihtiyaçları çok olur (172 - 2). Mal, mülk ayak bağı, baş belâsıdır (173 - 3). Servet sahibi olmak, bazı insanları küstahlaştırır :

«N'ola ger koçsa miyânunî kemer-i zer güstâh
Getürüb çohları ortaya zer eyler güstâh» (183 - 1)

Zenginlik ve gösterişli hayat peşinde koşmamak gerekir, insan tok gözlü olmalıdır (173 - 2), (396 - 7). Çünkü feragat olmayan yerde huzur olmaz.

«Füzülî geç selâmet kûçesinden şabr kûymdan
Ferâgat olmayan yirde sefer yeğdür ikâmetden» (343 - 7)

Fuzulî gazellerinde saltanat sahibi insanlardan bahsettiği gibi, geçimini dilenerek temin eden yoksuldan da söz eder. Dilenciler şaha yaklaşılamazlar, onların sultandan para istemesi ayıptır (267 - 6). Zaten şah da dilenciye iltifat etmez :

«Düşmez çü şâh kurbı Füzülî gedâlara
Ol şehden iltifât ne nisbet maña saña» (141 - 7)

Gazellerde geçen kulluk, kölelik ile ilgili kelimeler genellikle sevgiliye karşı duyulan bağı, sadakati ifade etmek için kullanılmaktadır. Yalnız bir beyitte kulun para ile satın alındığını ve azadlık müessesesinin var olduğunu anlıyoruz :

«Yürü yeter maña iy slm-i eşk bi-dâd it
Ger akçeñ ile alınmış kul isem. azâd it» (165 - 1)

Sosyal Tavrı Ve Davranışlar :

Fuzulî'nin gazellerinden, bu konuya çok önem verdiği anlaşılmaktadır. Şair, cemiyetteki insanların beğenilen, beğenilmeyen

tutum ve hareketleri üzerinde dururken konuyu, zaman zaman bir eğitimci gibi ele almaktadır.

Seçkin âlimlerin, sanatkarların, mutasavvıfların yetiştiği Bağdat ve civarında değerli kimselere saygılı davranılır. Onlar gelince ayağa kalkılır (156 - 2), ulu kimselerin ayağına baş konur.

«*Koyalum başı hum-ı bade ayağına gelün
Dutmamak olmaz anuñ hürmetini bir uludur*» (217 - 3)

Toplumda saygı ifadesi olarak el öpme âdeti vardır (148 - 6).

Büyükler de küçüklere hoşgörü ile davranır; yetimler gibi yol, yöntem bilmedikleri için yanlış hareket edenleri affederler (403 - 7) :

«*Dem-be-dem ger dürr-i eşküm düşse gözden vechi var
Yaş uşahlardur yetim anlarda yoğ resm-i edeb*» (157 - 4)

Fuzulî'ye göre cemiyetin gelenek, görenek, ahlak kurallarına uymak, iyi insan olmak gerekir. Arzu edilen mevkie ancak beğenilen davranışlar rehberliğinde ulaşılır :

«*Ey Fuzulî menzül-i makşûda yetmek isterseñ
Hiç rehber yoğdurur efvâr-ı müstaşsen kimi*» (410 - 12)

Yolda tanıdık ile karşılaşınca tevazu ile selam vermeli (176 - 1), hareketlerde daima ölçülü olmalı, yaşa uygun davranmalıdır (413 - 1). Muhtaçlara, çaresizlere yakınlık göstermeli, merhametle müamele etmelidir (128 - 7), (209 - 3), (413 - 5) :

«*Kerem kıl kesme sâki iltifâtun bî-nevâlardan
Eliñden geldiği hayrı diriğ itme gedâlardan*» (339 - 1)

Yine Fuzulî'nin gazellerinde işlenildiğine göre toplumun beğenmediği davranışları terketmek, yalancı (179 - 6), fitneci (400 - 7) olmamak, dostun sırrını başkalarına açmamak gerekir (203 - 2), (204 - 1). İnsanların birbirine yakın mekânlarda yaşadığı şehir hayatında, başkalarını rahatsız etmemeye özen gösterilmelidir (388 - 4).

Küstahlık konusunda Fuzulî'nin müstakil bir gazeli vardır. Bu şiirde 'güstah' kelimesi bütün beyitlerde saygısız, edepsiz, toplum kurallarına karşı gelen anlamlarında işlenmiştir. Para, insanların küstahlık etmesine sebep olur (183 - 1). Toplum kurallarına uymamak küstahlıktır (183 - 4). Sarhoşlar, içkinin tesiriyle saygısızca hareket ederler (183 - 6). Küstahlık toplumda yerilen bir davranıştır, bu yüzden edepsizlik edenler gözden düşer ve buldukları mevkiden uzaklaştırılırlar :

«Şahla ey eşk edeb gitme ser-i kûyma çoh
Ki düşer gözden ü yüzden sürülür her güstah» (183 - 5)

Demek ki toplumda beğenilmek, iyi bir yer işgal etmek toplumun genel kurallarına, manevî değerlerine uymakla mümkün olur. Cemiyetin uygun gördüğü davranışların dışında hareket edenler yalnız kalırlar.

«Eşk ü ahum nefreti kat' itdi ilden ülfetüm
Çiğinen çevremde yâ gird-âbdur yâ gird-bâd» (186 - 4)

Fuzulî bütün bu nasihatlerine, söylediklerine rağmen içinde bulunduğu toplumu yermekten de kendini alamaz. Felek merhametsiz, dost ilgisizdir :

«Döst bî-pervâ felek bî-rahm devran bî-sükûn
Derd çoh hem-derd yoh düşmen kavî talîk zebûn» (356 - 1)

Âlimler sebatsız, devleti yönetenler başarısızdır (356 - 6). Bütün işler ters gitmekte, alman tedbirler yetersiz kalmaktadır (356 - 2). İstenilen yere ulaşmak için geçilmesi gereken yol sıkıntı ve belâlarla doludur (356 - 7). Bütün bunlara karşılık insanı huzura götüren yolu gösterecek bir rehber yoktur :

«Tefrika hâşıl farîk-i mülk-i cem'iyet mahûf
Âh bilmem n'eyleyem yoh bir muvâfık reh-nümûn» (356 - 9)

Fuzulî gazellerinde sosyal tavır ve davranışlar üzerinde dururken hırsız (228 - 3), yankesici (131 - 2), yağmacı (140 - 6),

(229 - 5), harami (193 - 2), katil (167 - 2) gibi hemen hemen her büyük şehirde bulunan, kanunlara uymayan insanlardan da bahsetmektedir. Bu şiirlerden, ayrıca devrin ceza sistemi hakkında da bilgi edinmekteyiz. Adalet kana kan tutmaktır :

*«Dişledümse lâ'tüñ ey kanum töken kahr eyleme
Dut ki kan itdüm 'adâlet eyle kam kana dut» (167 - 2)*

Kanunlara karşı gelenlerin bir kısmı hapse atılır (368 - 3), zindanda zincire vurulur (161 - 6), bazılarına işkence yapılır (422 - 1). Ölüme mahkum olanlar kementle boğdurularak (223 - 5), çengele vurularak (253 - 7) veya kılıçla başı kesilerek (155 - 2) idam edilir. Bütün bu üzücü durumlara rağmen bir memlekette huzur ve düzenin sağlanması için ceza şarttır :

*«Didüm 'uşşâka cevr itme didi ol hūblar şâhı
Siyâset olmayınca 'ışk müllükünde nizâm olmaz» (237 - 5)*

S O N U Ç :

Edebî eserler sanat değeri taşıdıkları gibi yazıldıkları devrin özelliklerini yansıtan yardımcı kaynak niteliğine de sahip olabilirler.

Diğer edebî eserlerde olduğu gibi, İslamî Türk Edebiyatı içinde önemli bir yere sahip olan Divan Şiiri'nde de yazıldığı çağın özelliklerini bulmak mümkündür.

Biz bu araştırmamızda Fuzulî'nin Türkçe gazellerine yansıyan sosyal hayat ve manevî değerler üzerinde durduk. Konusu genellikle aşk ve içki olan bu şiirlerde, bahsettiğimiz motiflerin çokluğu, klasik döneme ait bir divan şairinin yaşadığı toplumla ne derece ilgilendiğinin delillerindedir.

XVI. yüzyılda Bağdat ve çevresinde günlük hayatın geçtiği belli başlı mahaller; ibadet, dinlenme, alış - veriş yerleri, hamamlar, sokaklar hatta şehir dışındaki yollar Fuzulî'nin gazellerinde söz konusu edilmiştir. Padişahın dilenciye kadar pekçok insanın

yaşayışını, inançlarını, iyi ve kötü taraflarını bu şiirlerde bulmak mümkündür.

Fuzulî İslâm aleminin en önemli, din, kültür ve ticaret merkezlerinden olan Bağdat'ta asırlar içinde teşekkül etmiş olan örf-âdet, inanç ve ahlakî değerlerden de bahsetmiştir. Örneklerimizde görüldüğü gibi günlük hayatın geçtiği mekânlardan söz ederken daha ziyade bir gözlemci olarak konuyu ele alan şair, dinî, ahlakî sosyal ilişkilerle ilgili meselelerde durumu tenkid süzgecinden geçirerek işlemiştir.

Bu dar çerçeveli araştırmamızda, Fuzulî'nin yalnız Türkçe gazellerinde tesbit ettiğimiz sosyal hayat ve manevî değerlerle ilgili motiflerin çağının bir çok özelliğini yansıttığı görülmektedir. Yakın zamana kadar hayattan, halktan kopuk, mücerret bir edebiyat olarak değerlendirilen Divan Edebiyatı'nın, kendi sanat yapısı içinde ele alınmasından çıkacak olan neticenin edebî, sosyal ve kültürel çalışmalarda faydalı kaynak olduğu kanaatindeyiz.